

GEOFFREY N. LEECH'İN KİBARLIK KURAMI: CEVDET BEY VE OĞULLARI ROMANI ÖRNEĞİ

 Cansu UÇAR*

ÖZET

Dilin rolü, bireyler arasında anlam ve anlayışın oluşturulması ve aktarılmasında önemlidir. Bu rolü üstlenen nezaket; dilin ince, saygılı ve düşünceli davranışlarıyla kişiler arası etkileşimi güçlendirerek anlamın daha iyi iletilmesini sağlar. Nezaket araştırmaları, bağlam ve anlamın yorumlanmasını inceleyen edim biliminin alt dallarından biridir. Nezaket ilk kez Robin Lakoff (1973) tarafından araştırılmıştır. Nezaket çalışmalarını geliştiren ve “yüz” olgusunu araştıran Brown ve Levinson'dur (1987). Grice (1975), “Konuşma Sezdirimleri” adlı nezaket yaklaşımında; konuşmacıların iletişimde sıklıkla iş birliği yaptığını vurgulamıştır. İş birliği ilkelerini açıklayan ve kendi kibarlık ilkelerini kapsamlı şekilde araştıran Geoffrey N. Leech (1983), “nezaket prensibi” ve bu prensibin “incelik, tevazu, takdir etme, cömertlik, uzlaşma, sempati” ilkelerini incelemiştir. Bu makalede Leech'in kibarlık kuramının altı ilkeleri temel alınmış ve bunun örnekleri belirlenen Cevdet Bey ve Oğulları romanında tespit edilmiştir. Araştırmanın nesnesi olarak seçilen roman, Nobel ödüllü yazar Türkiye'nin tarihi ve kültürel gelişimini incelemesi nedeniyle modern Türk edebiyatında önemli bir eser olarak kabul edilmektedir.

Anahtar Kelimeler: edim bilimi, Geoffrey N. Leech, kibarlık ilkeleri, kibarlık kuramı, Orhan Pamuk

Geoffrey N. Leech's Politeness Theory: The Example of the Novel *Cevdet Bey and His Sons* (*Cevdet Bey ve Oğulları*)

ABSTRACT

*The role of language is pivotal in creating and conveying a meaning besides understanding between individuals. Politeness, which plays this role, strengthens interpersonal interaction with subtle, respectful and thoughtful behaviors of the language and it ensures better transmission of meaning. Politeness research is a subfield of pragmatics that examines the interpretation of context and the meaning. Politeness was first searched by Robin Lakoff (1973). Grice (1975), in his approach to politeness called “Conversational Implicatures”; He emphasized that speakers often collaborate in communication. Geoffrey N. Leech (1983), who explained the principles of cooperation and extensively searched his own principles of politeness, also investigated the “politeness principle” and its principles of “tact, humility, appreciation, generosity, compromise, sympathy”. In this article, the six principles of Leech's politeness theory are taken as a basis and examples of the principles are identified in the novel *Cevdet Bey and His Sons* (*Cevdet Bey ve Oğulları*). This study, based on Leech's principle of politeness and politeness, aims to understand the role and importance of politeness in this work, supported by examples from the novel *Cevdet Bey and His Sons* (*Cevdet Bey ve Oğulları*). The novel is chosen as the main subject of the research which is considered as an important work in modern Turkish literature since the Nobel Prize-winning author examines the historical and cultural development of Türkiye in his work.*

Key Words: pragmatics, Geoffrey N. Leech, politeness principles, politeness theory, Orhan Pamuk

* Öğretici, Ankara Üniversitesi Türkçe ve Yabancı Dil Uygulama ve Araştırma Merkezi (TÖMER), Bursa / TÜRKİYE, cnucar@ankara.edu.tr

Araştırma Makalesi / Research Article

Atf / Cite as: Uçar, C. (2024). Geoffrey N. Leech'in kibarlık kuramı: *Cevdet Bey ve Oğulları* romanı örneği. *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 25(47), 593-609. <https://dx.doi.org/10.21550/sosbilder.1410761>

Gönderim Tarihi / Sending Date: 27 Aralık / December 2023

Kabul Tarihi / Acceptance Date: 8 Mart / March 2024

Giriş

Dil yetisi, insana özgü bir olgudur. “Dil, bir anda düşünemeyeceğimiz kadar çok yönlü, değişik açılardan bakınca başka başka nitelikleri beliren, kimi sınırlarını bugün de çözemediğimiz büyüklü bir varlıktır. O; gerek insan gerek toplum gerek insan gerek toplum gerekse insan ve toplumdan ayrı düşünülmecek olan bilim, sanat, teknik gibi bütün alanlarla ilgili bulunan, aynı zamanda onları oluşturan bir kurumdur” (Aksan, 2020: 11). Dil ve iletişim, insan etkileşiminin ve sosyalleşmenin temel unsurlarıdır. İletişim, dil aracılığıyla gerçekleşen karmaşık bir süreçtir ve bu sürecin etkili olabilmesi için dilin doğru ve uygun bir şekilde kullanılması önemlidir. Dilin rolü, bireyler arasında anlam ve anlayışın oluşturulması ve aktarılmasında önemlidir. Bu rolü üstlenen nezaket; dilin ince, saygılı ve düşünceli davranışlarıyla kişiler arası etkileşimi güçlendirerek anlamın daha iyi iletilmesini sağlamaktadır. Nezaket, dilin yanı sıra iletişimdeki ton, vurgu ve ifade biçimleri aracılığıyla da ortaya çıkar; bu, etkileşimde saygı ve anlayışın temelini oluşturur. “İnsanlar, buldukları ortama yeni birisi girdiği zaman genelde ya o kişi hakkında bilgi edinme ya da hâlihazırda sahip oldukları bilgileri kullanma çabası içine girerler. En merak edilen o kişinin genel toplumsal ve iktisadi durumu, kendini nasıl gördüğü, çevresine karşı takındığı tavır, işinde usta olup olmadığı ve güvenilir olup olmadığı gibi konulardır” (Goffman, 2009: 15). Bireyler; gözlemlerini, deneyimlerini ve duygularını çeşitli nedenler ve amaçlarla başkalarına iletmek ihtiyacı duyarlar. Bu iletişim ihtiyacının karşılanmasında dil, vazgeçilmez bir araç olarak ön plana çıkmakta ve iletişimin temelini oluşturmaktadır.

Dil kullanımı, insanların çeşitli bağlamlarda etkili bir şekilde iletişim kurmayı ifade etmektedir. Farklı durumlarda nasıl konuştuğumuzu veya yazdığımızı yöneten kuralları ve gelenekleri kapsamaktadır. Belirli bir kültürel bağlamda rahatsız edici olabilecek veya yanlış anlaşılacak dilden kaçınmak, etkili dil kullanımı için gereklidir. Dil kullanımı büyük ölçüde bağlama bağlıdır. Aynı kelimeler veya ifadeler farklı durumlarda farklı anlamlara gelebilir. Bağlamın farkında olmak, uygun dilin seçilmesine ve iletişimsizliğin önlenmesine yardımcı olmaktadır. Kişinin konuşmacıya karşı olumlu ya da olumsuz tutumunu belirleyen ve iletişimin temeli, konuşmacının muhataba nasıl yaklaştığı, kullanılan jest ve mimikler hatta ses tonuna bağlıdır. Kişiler arası ilişkilerde toplumsal normlara bağlı olan bireyler, muhataplarını zarar vermektan, zorlamaktan, eleştirmekten veya sıkıntıya sokmaktan kaçınmaktadırlar. Farklı kültürlerin ve dillerin, sözlü veya sözsüz iletişimde saygılı, kibar olmanın ve çatışmalardan kaçınmanın çeşitli yolları vardır. Sosyal etkileşimlerde kibarlık, “başkalarını düşünmek”, “ince düşünmek”, “alçakgönüllü olmak”, “anlayışlı olmak” ve “takdir etmek” gibi temel ilkelere dayanmaktadır. Bu ilkeler olumlu iletişimi teşvik etmek için önem arz etmektedir. Dil, nezaket kurmak için iyi bir araçtır; içerik ve ifade biçimi birbirine uygun olması gerekmektedir. Nezaket stratejilerini anlamak, dilin sosyal ortamlarda nasıl kullanıldığını anlamak ile yakından ilişkilidir.

Dil, bir toplumda nezaketi temsil eden önemli bir iletişim aracı olarak hizmet etmektedir. Nezaket ifadeleri, her toplumda kabul edilen yazılı olmayan kurallardır. Nezaket kurallarına uygun bir şekilde iletişim kurmak, doğru dil kullanımı yoluyla mümkündür. Nezaket kuralları, toplumda nasıl davranılması gerektiğine dair çok sayıda kuralı içermektedir.

Araştırmanın Amacı, Yöntemi ve Sınırları

Bu çalışmada, Orhan Pamuk'un “Cevdet Bey ve Oğulları” adlı romanı üzerinde Leech'in “nezaket prensibi” ve bu prensibin ana ilkeleri olan “düşüncelilik / incelik”, “cömertlik”, “takdir etme / onaylama / övgü”, “tevazu / alçakgönüllülük”, “uzlaşma / anlaşma”, “sempati” kurallarının incelenmesi yoluyla tespit edilmesi amaçlanmıştır.

Orhan Pamuk'un "Cevdet Bey ve Oğulları" adlı romanı üzerinde Leech'in "nezaket prensibi" ve bu prensibin ana ilkelerinin incelenmesi yoluyla nezaketin nasıl işlendiğini ve nasıl gösterildiğini tespit etmek amaçlanmıştır. Bu bağlamda, "düşüncelilik / incelik", "cömertlik", "takdir etme / onaylama / övgü", "tevazu / alçakgönüllülük", "uzlaşma / anlaşma" ve "sempati" gibi nezaket ilkelerinin romandaki karakterler ve olaylara nasıl yansıdığı incelenmiştir. Bu tespitler, romanın içeriğiyle ilişkilendirilerek nezaketin metindeki rolü ve önemi anlaşılmasına çalışılmıştır. Bu inceleme, yazarın eserindeki iletişim tarzını ve karakterlerin arasındaki ilişkilerini daha iyi anlaşılmasına yardımcı olmayı amaçlanmıştır.

Araştırma, Orhan Pamuk'un Cevdet Bey ve Oğulları romanı birinci bölümdeki muhatapların karşılıklı konuşmaları ile sınırlıdır.

Araştırmada nitel araştırma yöntemlerinden doküman incelemesi tekniği kullanılmış olup elde edilen veriler betimsel analiz tekniği ile incelenmiştir.

Kuramsal Altyapı

Dilin bileşenlerini dikkate alan ve değerlendiren bir dil bilimi dalı olan edim bilimi; bağlamın, iletişimde anlamın yorumlanmasını inceleyen bir dil bilim dalıdır. "Edim bilimi, iletişimdeki katılımcıların amaçlarını, niyetlerini, psikolojik, sosyal ve fiziksel şartlarını, bilgilerini, kültürel birikimlerini, aralarındaki ilişkileri, statüleri, rolleri vb. araştırarak üretilen iletileri yorumlar" (Yılmaz, 2021: 1039). Edim bilimi, ifadelerin anlamını etkileyen sosyal, kültürel ve bağlamsal faktörlerin dikkate alınarak dilin gerçek hayattaki kullanıma şekline odaklanır. Bu bakış açısıyla bir ifadenin anlamı büyük ölçüde kullanıldığı bağlama bağlıdır.

"Edim bilimin çok sayıdaki alt araştırma alanlarından bir tanesi de nezaket incelemeleridir. Nezaket incelemeleri, dil yoluyla saygı göstermenin yanı sıra genel olarak dil edimlerinin, konuşurun hem kendinin hem muhataplarının sosyal kimliğini koruma yahut güçlendirme çabasına ve muhatabını ve diyalogu şekillendirme yöntemine yoğunlaşır" (Kundakçı, 2021: 115-116). Nezaket, kültürel normlardan ve sosyal ilişkilerden etkilenmektedir. Nezaket, insanın gerçek fikirleri arasında karar verme yeteneğine sahip olmasıdır. "Nezaket, kişinin sadece kendi yüzünü değil, etkileşim içinde olan başka bir kişinin yüzünün de farkındalığını göstermek için kullanılmaktadır. Bu anlamda, sosyal mesafe durumunda nezaket gerçekleştirilebilir. Sosyal mesafe, saygı veya saygıdan dolayı itaati ifade ederken, sosyal yakınlık arkadaşlık, dostluk veya dayanışmayı ifade etmektedir. Etkileşim içindeki katılımcılar, aralarındaki sosyal mesafeyi konuşurken belirlemektedir" (Keser, 2018: 129). Sosyal ilişkilerde nezaket genellikle korunması gereken bir tutumdur. Nezaket, sözlerimizin ve eylemlerimizin ustaca yönetimi olarak tanımlanabilir ve bu şekilde diğer insanların birbirleri hakkında daha iyi bir anlayışa sahip olmalarına katkıda bulunabilir.

Nezaket, TDK tarafından genel ağ (internet) ortamında hazırlanan Güncel Türkçe Sözlük'te şöyle tanımlanmıştır: "Başkalarına karşı saygılı ve incelikle davranma, incelik, naziklik" (<http://sozluk.gov.tr>). Nezaket, kişinin karşıdakine baktığı kadar genel, hissettirdiği kadar özel duyguları uyandırmasıdır. Nezaketin olmadığı yerde kabalık vardır. "Gündelik hayatta büyük çoğunluğun belirli durumlarda görmek istediği sözlü ya da sözsüz (non-verbal) davranış biçimleri saygılı, nazik olarak nitelendirilirken, beklentinin dışına çıkan davranışlar ise saygısızlık ya da kaba olarak değerlendirilmektedir" (Dereli, 2008: 25).

Dil biliminde ilk kez kibarlığı araştıran ve kibarlık ilkelerini öneren Robin Lakoff'tur (1973). Lakoff'a göre, nezaket araştırmalarında evrensellik, sistematiklik ve tanımlar araştırılmıştır. Grice'in (1975) konuşma mantığıyla karşılaştırıldığında, diğer pragmatik sistemlerle bütünleştirilmiştir (Lakoff, 1989: 101). "Dil kullanımının kişiler arası temellerini açıklamayı amaçlayan nezaket araştırmaları günümüze dek temelde iki yaklaşım üzerinden

ilerlemiştir. Bunlardan ilki Grice, Leech ve Lakoff'un öne sürücüleri / geliştiricileri olduğu iletişimde uyulan / uyulması gereken ilkeler temelli anlayış, diğeri Goffman'ın ortaya attığı ve Brown & Levinson'un geliştirip kuramsallaştırdığı 'yüz' kavramına dayalı anlayıştır" (Işık & Güler, 2008: 23, akt. Kundakçı, 2021: 116).

Goffman (1967: 5), yüz terimini "bir kişinin, belirli bir temas sırasında diğerlerinin benimsediği çizgiyle kendisi için etkili bir şekilde iddia ettiği pozitif sosyal değer, sosyal etkileşimlerde oluşturmaya çalıştığımız olumlu kamusal imaj" olarak tanımlamaktadır. Yüz, bir kişinin başkaları tarafından değer görmesi ve olumlu bir şekilde algılanması için sergilediği çabayı temsil etmektedir.

Yüz kavramı üzerinde en çok duran araştırmacılar Brown ve Levinson'dur. Brown ve Levinson'a göre (1987: 61) yüz duygusal olarak yatırım yapılan, kaybedilebilen, korunabilen veya geliştirilebilen ve etkileşimde sürekli ilgilenilmesi gereken öz imgedir. Bu durum, insanların genellikle etkileşimde, birbirlerinin itibarını korumak adına işbirliği yaptıklarını ve karşılıklı hassasiyetin temeline dayanmaktadır.

Teknik terim olarak yüz soyut bir kavramdır ve iki boyutu vardır: "Olumlu yüz ve olumsuz yüz şeklinde. Olumlu yüz, bireyin istek ve arzularının sosyal bağlamda takdir edilme ihtiyacını, onaylama isteğini, saygı duyulmayı, başkalarıyla bağlantı kurma isteğini yansıtır. Bu, olumlu ve tutarlı bir öz imajın sürdürülmesidir. Olumsuz yüz, bireyin kendi eylemlerini yaparken başkaları tarafından engellenmemeyi yani dayatmadan hareket özgürlüğüne ve kendi kararlarını verme hakkına olan ihtiyacını yansıtmaktadır" (Turan, 2019: 154).

"Leech'in ilkelerinin dayandığı Grice'e göre bir konuşma esnasında muhataplar iletişimi sürdürebilmek adına işbirliği yapmak zorundadır. Bu olumlu olabileceği gibi olumsuz hatta düşmanca bir konuşma da olabilir" (Kundakçı, 2021: 116).

Geoffrey N. Leech'in teorisi Grice'in özdeyişleriyle yakından bağlantılıdır. İşbirliği ilkesinin ideal konuşma sürecini tanımlamak için uygulanabilir olduğunu ancak nezaket ilkesiyle genişletilmesi gerektiğini savunmaktadır. Leech (1983: 80), "İşbirlikçilik ilkesinin kendi başına insanların neden kastettikleri şeyleri aktarmada bu kadar dolaylı olduklarını açıklayamayacağını" ifade eder ve Grice'in özdeyişlerinin göz ardı edildiği durumları açıklamak için nezaket ilkesinin gerekli olduğunu açıklamaktadır. "İşbirliği ilkesi katılımcıların işbirliği yapmasını düzenlerken, sosyal dengeyi ve muhataplarımızın ilk etapta işbirlikçi olduklarını varsaymamızı sağlayan dostane ilişkileri sürdürmektir" (Leech, 1983: 82). "Bir konuşmanın başarılı olması, muhtelif konuşucuların etkileşime nasıl yaklaştıklarına bağlıdır. İnsanların, konuşmaları işler hâle getirme yolu bazen "işbirliği ilkesi" olarak adlandırılır" (Dervişcemaloğlu, 2023: 8). Bu bağlamda Leech'in teorisi, Grice'in işbirliği ilkesinin yanı sıra nezaket ilkesini de içererek iletişimdeki anlam oluşturma sürecinin daha geniş bir çerçevesini sunmaktadır.

Grice, "Konuşma Sezdirimleri" olarak adlandırdığı kuramıyla konuşmanın temel mantığına odaklanmaktadır. İnsanların birbirlerini anlamaları, söylediklerinden ziyade ne demek istediklerine odaklanarak gerçekleşmelidir. Kurama göre, dinleyici konuşucunun gerçek niyetini doğru bir şekilde sezdiğinde iletişim başarıya ulaşır. Grice, insanların dolu olan ve açık olmayan konuşmalarını anlamalarının, onları işbirliğine yatkın varlıklar olarak tanımlanmasından kaynaklandığını belirtir ve işbirliği ilkesini vurgulamaktadır (Doğan, 1990: 63).

Grice tarafından önerilen dört temel kural şunlardır (Grice, 1975: 47):

1. Miktar / Nicelik (quantity): Bu kural sağlanacak bilginin miktarı ile ilgilidir ve altında aşağıdaki ilkeler yer alır:

- a. Katkını gerektiği (değişimin mevcut amaçları için) kadar bilgilendirici yap.
- b. Katkını gerekenden daha bilgilendirici yapma.

Kişinin mümkün olduğu kadar bilgilendirici olmaya çalıştığı ve gerektiği kadar bilgi verdiği, daha fazlasına gerek olmadığını öngörür.

2. Kalite / Nitelik (quality): Bu kural katkıların gerçek olması ve sahte olmamasıyla ilgilidir. Kişinin doğru olmaya çalıştığı ve yanlış olan veya kanıtlarla desteklenmeyen bilgileri vermediğini öngörür.

3. İlişki / Bağntı (relation): Bu kural konu ile alakalı olmakla ilgilidir. Kişinin ilgili olmaya çalıştığı ve tartışmayla ilgili şeyler söylediği ilişki ilkesi.

4. Tarz / Tutum (manner): Bu kural bir ortağın ne tür bir katkı yaptığını açıkça belirtmesini ve performansını makul bir ihtiyatla yerine getirmesiyle ilgilidir. Kişinin söylediği şeyde olabildiğince açık, kısa ve düzenli olmaya çalıştığı ve belirsizlik ve belirsizlikten kaçındığını öngörür.

Bu ilkelere uygun bir şekilde kullanılan dil, nezaket kurallarına uygun iletişimi güçlendirmektedir. Grice (1975: 47), herhangi bir konuşma olayında işbirlikçilik ilkesinin her zaman gözetildiğini ve bundan bazı sapmalar olduğunda yalnızca konuşmanın ima edildiğinin gözlemlendiğini belirtmektedir.

Leech, "Principles of Pragmatics" (Pragmatik İlkeleri) adlı eserinin "The interpersonal role of the Cooperative Principle" (İşbirliği İlkesinin Kişiler Arası Rolü) olarak bilinen dördüncü bölümünde İşbirliği İlkelerinin neden gerekli olduğunu ve istek, algı ve edim arasındaki ilişkiyi açıklamakta neden yetersiz olduğunu sormaktadır. Bu soruları Grice'in İşbirliği İlkeleri'ni açıklayarak cevaplandırır ve kendi nezaket ilkelerinin düşünsel temellerini ortaya koymaktadır. Bu bölümde İroni Prensibi de tanımlanmaktadır. (Leech, 1983: 79-103, akt. Kundakçı, 2021: 116-117)

Leech'e göre nezaket ilkesi, katılımcılarla barışın sağlandığını belirtmiştir. Muhataplar barış durumunu sürdürmek için beyaz yalanlar veya ironi kullanabildiğini eklemiştir. Leech, ironinin aslında nezaket ilkesine dayanan veya ondan yararlanan ikinci dereceden bir ilke olduğunu açıklamıştır. İroni ilkesini genel bir biçimde şu şekilde ifade etmiştir: "Eğer gücendirmeniz gerekiyorsa, en azından bunu açıkça [kibarlık ilkesiyle] çelişmeyecek, ancak dolaylı olarak, ima yoluyla dinleyicinin yorumunuzun saldırgan noktasına ulaşmasına izin verecek şekilde yapın" (Leech, 1983: 82). Bu bağlamda konuşmacının niyeti eleştiri olduğunda Leech'in nezaket ilkesine dayalı olarak ironi kullanmanın, işbirliği ilkesini izleyen bir cümle kullanmaktan daha az sert olduğu sonucuna varılabilir.

İroni ilkesini örnek olarak; Ayşe ile Ali adlı iki arkadaşın, derslerde sürekli ödev yapmamasıyla bilinen ortak arkadaşları Mehmet hakkında konuştukları düşünüldüğünde;

- Doğrudan İfade:

Ali doğrudan konuşarak, "Mehmet her zaman çok güzel ödevlerini yapar, değil mi?" diyebilir.

- İronik İfade (Leech'in İroni İlkesi Uygulanarak):

Ayşe ironiyi bir nezaket stratejisi olarak kullanarak, "Aaa, Mehmet sınıfta ödevlerini en iyi şekilde yapan kişidir." diyebilir.

Örnekte Ali'nin doğrudan ifadesi, Mehmet'in sürekli ödev yapmaması gerçeğiyle çelişiyor. Bunun tersine, Ayşe'nin ironik ifadesi, Mehmet'in ödev yapmadığı şeklindeki

kastedilen anlamı aktarmak için “üstünlük” ifadesi kullanılarak yapılmıştır. Ayşe, ironiyi kullanarak eleştirisini daha az çatışmacı ve daha dolaylı bir şekilde ifade edebilmekte, bu da Leech'in ironinin iletişimde bir nezaket stratejisi olarak kullanılabilmesi fikrine uygun düşmektedir. Başka bir ifadeyle ironi çoğu zaman kastedilenin tersi bir şeyin söylenmesini içerir ve dinleyicinin bu tutarsızlığı fark etmesi beklenir. İroni kullanarak, konuşmacı eleştirel veya olumsuz bir mesajı daha kibar ve daha az doğrudan bir şekilde iletebilir ve potansiyel olarak dinleyicinin yüzü veya duyguları üzerindeki etkiyi yumuşatabilmektedir.

Leech (1983: 104), iş birliği ilkeleri ile anlamın nasıl ilişkilendirileceği arasındaki sorunun önemli bir kayıp halka olduğunu ifade etmektedir. Nezakete konuşmacı açısından değil muhatap tarafından bakarak yorumlamayı işaret etmektedir. Edimsöz işlevlerinin nezaketle olan ilişkisini dört maddede sınıflandırır. Bunlar;

a. Rekabetçi: Edimsel amaç sosyal hedefle rekabet eder; örneğin sipariş vermek, istemek, talep etmek, yalvarmak vb.

b. Keyifli: Edimsel amaç sosyal hedefle örtüşür; örneğin teklif etme, davet etme, selamlama, teşekkür etme, tebrik etme.

c. İşbirlikçi: Edimsel amaç sosyal hedefe kayıtsızdır; örneğin iddia etme, şikâyet etme, raporlama, duyurma, talimat verme,

ç. Çatışmacı: Edimsel amaç sosyal hedefle çelişir; örneğin tehdit etmek, suçlamak, küfretmek, azarlamak (Leech, 1983: 104).

Leech, edimsözlerden ilk ikisinin esas olarak kibarlık içeren türlerle ilgili olduğunu söylemektedir. Edimsöz işlevinin rekabetçi (a) olduğu durumlarda, nezaket olumsuz bir karaktere sahiptir ve amacı, elde etmek istediği şey ile ‘görgü kuralları’ arasındaki rekabette örtük olan uyumsuzluğu azaltmaktır. Rekabetçi hedefler, birilerinin size borç vermesini sağlamak gibi esasen nezaketsiz olan hedeflerdir. Dolayısıyla nezaket prensiplerinin, hedefin içsel nezaketsizliğini hafifletmesi gerekmektedir. İkinci tür, keyifli (b), tam tersine, özünde nezakettir (Leech, 1983: 104-105). Leech, kişiler arası retorik tanımlarken; şu ana kadar tartışma alanını sınırlandırarak, Grice'in iş birliği ilkesinin sadece bir bileşen olduğunu, bir retorik açıklayıcı değerini örnekleme yoluyla göstermeye çalıştığını söyler. İnsan konuşmalarında anlam ve güç arasındaki ilişkiyi açıklamak için başka hangi ilke ve düsturların öne sürülmesi gerektiğini ifade eder. Leech, kibarlık ilkelerini yazmadan önce giriş niteliğindeki kişiler arası retorik diyagramındaki bazı boşlukları doldurmaya çalışacağını ve daha kurgusal bir zemine taşıyacağını ancak yine de ana hatlarıyla oldukça zengin bir ilkeler sistemi oluşturacağını söyler (Leech, 1983: 131-132).

Leech'in nezaket ilkeleri, altı tanedir ve her birinin ikişer alt kuralı bulunmaktadır (1983: 132):

“I. Düşüncelilik / İncelik ilkesi:

- a. Diğerlerine maliyeti en az seviyeye indirin
- b. Diğerlerine olan faydayı en üst düzeye çıkarın

II. Cömertlik ilkesi:

- a. Kendine faydayı en az düzeye indirin
- b. Maliyeti kendi için en üst seviyeye çıkarın

III. Takdir etme / Onaylama / Övgü ilkesi:

- a. Başkalarının övgüsünü en az düzeye indirin

b. Başkalarının övgüsünü en üst düzeye çıkarın

IV. Tevazu / Alçakgönüllülük ilkesi:

a. Kendini övmeyi en az düzeye indirin

b. Kendini övmeyi en üst düzeye çıkarın

V. Uzlaşma / Anlaşma ilkesi:

a. Kendisi ve diğerleri arasındaki anlaşmazlığı en az düzeye indirin

b. Kendim ve diğerleri arasındaki anlaşmayı en üst düzeye çıkarın

VI. Sempati ilkesi:

a. Kendiniz ve diğerleri arasındaki antipatiyi en aza indirin

b. Kendiniz ve diğerleri arasındaki sempatiyi en üst düzeye çıkarın”

Leech, ilk dört ilkenin çift yönlü olduğunu çünkü iki kutuplu ölçeklerle ilgili olduğunu söylemektedir. Fayda-maliyet ve övgü-kınama ölçekleridir. Diğer iki ilke tek kutuplu ölçeklerdir. Ölçekler arasında çeşitli bağlantı bulunsa da her bir ilke, diğerlerinin atıfta bulunduğu ölçeklerden farklı bir değerlendirme ölçeğine gönderme yapması bakımından farklıdır. (I) ve (II) sırasıyla gelecekteki eylemin faydalarının başkalarına ve kendine maliyetiyle ilgiliyken (III) ve (IV) sırasıyla konuşmacı sözlerinin diğerlerine ve kendilerine ilişkin iyi veya kötü değerlendirmelerini aktarma derecesi ile ilgili olduğunu ifade eder (Leech, 1983: 132).

Leech, ilkelerin ve alt kuralların tümünün eşit derecede önemli olmadığını söylemektedir. Eşleştirilmiş kurallardan (I)-(IV), (I), konuşma davranışı üzerinde (II)'den ve (III) kuralı da, (IV)'den daha güçlü gibi görünmektedir. Bu eğer doğruysa, nezaketin kendinden ziyade başkalarına odaklandığı yönündeki daha genel bir yasayı yansıtmaktadır. Üstelik her bir kuralda, alt-kural(b), alt-kural (a)'dan daha az önemli görünmektedir ve bu, olumsuz nezaketin (anlaşmazlıktan kaçınmanın) olumludan daha önemli bir husus olduğu yönündeki daha genel yasayı bir kez daha göstermektedir. Her ne kadar özdeyişlerin biçimine yansıtılmamış olsa da, önemdeki bir başka farklılığa da dikkat edilmelidir: Bir muhababa karşı nezaket, genellikle üçüncü bir tarafa karşı nezaketten daha önemlidir (Leech, 1983: 133). Leech, bu ilkelere mutlak ilkeler olarak değil, 'belirli bir noktaya kadar' uyulduğunu ifade eder. Alt kuralların çok kullanılmasının "sıkıcı" olduğu ve daha önemlisi "samimiyetsiz" olarak değerlendirileceğini vurgulamaktadır.

Leech, altı ilke ve ilkelerin alt kurallarına örnek verip detaylı açıklarken bu ilkelerin yanında yan ilkelerin olduğunu ve diğer kurallar için daha az kanıt olmasına rağmen, örneğin diğer insanlarla anlaşmayı abartma ve pişmanlık, kısmî anlaşma vb. ifade ederek anlaşmazlığı hafifletme eğilimi olduğunu belirtmiştir.

Diğer nezaket kuralları şu şekildedir:

• **Nezaketin Üstdilsel Yönleri**

Leech, nezaket, yalnızca konuşmanın konusu değil, aynı zamanda katılımcıların konuşmayı nasıl yönettiklerinde de veya yapılandırılma biçiminde de kendini gösterdiğini belirtir. Yanlış zamanda konuşmak (sözünü kesmek) veya sessiz kalmak, konuşma davranışlarının kaba imaları arasında yer aldığını ifade eder (1983: 139). Bu üstdilsel yönler, iletişimde nezaket ve itibar koruma stratejilerinin kullanılmasında, çok önemli bir rol

oynamakta ve niyetlerin açıkça ifade edilmesi ile olumlu sosyal etkileşimlerin sürdürülmesi arasındaki hassas dengenin yönetilmesine yardımcı olmaktadır.

- **İroni ve Şaka İlkesi**

Leech, ironi ilkesini, dolaylı ve daha az çatışmacı bir ifade kullanıldığında potansiyel olarak yüz tehdit edici bir mesajı (kaba veya saldırgan olarak algılanabilecek bir mesaj) aktarmanın bir yolu olduğunu tanımlamaktadır (1983: 142). Bir ironi ilkesinin varlığı kabul edilirse, zıt etkiye sahip başka bir 'üst düzey ilkeyi' de kabul edilmesi gerektiğini eklemektedir. İroni, saldırgan olmanın görünüşte dostane bir yolu iken (sahte-nezaket), 'şaka' olarak bilinen sözlü davranış türü, arkadaşça olmanın saldırgan bir yolu olduğunu açıklamaktadır (1983: 144). Leech'in ortaya attığı ironi ilkesi, aslında ironinin de bir nezaket stratejisi olarak değerlendirilebileceğini belirtmektedir.

- **Abartı ve Hafifletme İlkesi**

Abartı, vurgu veya etki için kullanılan, abartılı bir dille karakterize edilen bir konuşma şeklidir. Leech'e göre abartı ilkesi, konuşmacının açıklamasının açıklanan durumdan daha güçlü olduğu durumlarda geçerlidir; hafifletme ise bunun tersini ifade etmektedir (Leech, 1983: 145). Abartı ilkesi, muhataplara yönelik coşkuyu, takdiri veya olumlu duyguları göstermek için, hafifletme de olumsuz olumlu ifadeyle aktarmak için kullanılır.

Leech'in nezaket ilkeleri bağlamında abartı ve hafifletmeler dilin ifade gücünü ve dolaylılığını etkileyerek bu nezaket hedeflerine ulaşmada rol oynamakta, olumlu ve olumsuz nezaket stratejilerine katkıda bulunan dilsel araçlar olarak görülmektedir. Olumlu nezaket, başkalarıyla dostluk ve bağlantı duygusu yaratmayı amaçlarken olumsuz nezaket, müdahaleden kaçınmayı ve bir dereceye kadar mesafeyi korumayı amaçlar.

- **Polyana İlkesi**

Leech polyana ilkesinde, insanların hayatın kötü yönlerine bakmak yerine iyi yönlerine bakmayı tercih edeceğini söylemektedir. İnsanların hoş olmayan konuları hoş olmayan konulara tercih edeceklerini varsaymak anlamına gelmektedir. Leech bu ilkeyi, insanların hayatın kasvetli tarafından bakmak yerine iyi tarafından bakmayı tercih edeceğini belirtir. Bir sohbe katılanların hoş olmayan sohbet konularını hoş olmayan sohbetlere tercih edeceklerini varsaymak anlamına gelir (Leech, 1983: 147).

Leech (1983: 149), nezaket ilkeleri ve kavramları arasındaki ilişkilerin ve işbirliği ilkeleriyle olan bağlantıların açıklanmasının ardından, bu unsurlar genellikle bir önem sıralamasına tabi tutulabildiğini ifade eder ve tablo sunar:

Birinci Dereceden Prensipler	Daha Yüksek Dereceli İlkeler	Katkıda Bulunan Prensipler
İşbirliği Prensipleri		Nicelik Nitelik Bağıntı Tutum
Nezaket Prensipleri		{ Düşüncelilik / İncelik Cömertlik { Takdir etme / Onaylama Tevazu / Alçakgönüllülük Uzlaşma / Anlaşma Sempati
	İroni Şaka	
Merak Prensipleri		
Polyana Prensipleri		

Tablo 1: Kişilerarası retorik (Leech, 1983: 149)

Leech, altı ilkenin yanında bu yan ilkelerin eklenmesiyle kişisel retorik genişletildiğini söyler. Ama bunun yanında konunun bu bölümde ihmal edilen bir başka yönü kişilerarası retorikle ilişkili olarak kültürlerin ve dillerin tipolojik incelenmesi olduğunu belirtir. Bu alandaki kültürlerarası farklılıklara ilişkin bilgilerin anekdot niteliğinde olduğunu söyler. Örnek olarak bazı doğu kültürlerinin (örneğin Çin ve Japonya), alçakgönüllülük ilkesine, batılı ülkelerden çok daha fazla değer verme eğiliminde olduğunu; İngilizce konuşulan kültürün (özellikle İngilizlerin?) incelik ve ironi ilkesini ön plana çıkardığını; Akdeniz kültürlerinin cömertlik ilkesine daha yüksek, alçakgönüllülük ilkesine daha düşük bir değer verdiğini söyler. Fakat bu gözlemlerin göreceli olduğunu bir kültürel, sosyal veya dilsel ortamdan diğerine değişeceğini belirtmektedir (Leech, 1983: 150).

İnceleme

Orhan Pamuk'un Cevdet Bey ve Oğulları adlı romanında birinci bölümdeki diyaloglarda kullanılan kibarlık ilkeleri ele alınmıştır. Roman, kişiler arası diyaloglar ve kişilerin açıkça düşüncelerini ifade ettikleri monologlardan oluşmaktadır. İnceleme sırasında, dil dışı unsurların ve bağlamın dikkate alınması önemlidir. Orhan Pamuk'un ilk romanı olan *Cevdet Bey ve Oğulları*, 1982 yılında yayımlanmıştır. Nişantaşlı bir ailenin serüvenini konu alan bu eser, yirminci yüzyılın başından itibaren üç kuşak boyunca ailenin yaşadıklarını anlatır. Romandaki başkarakter Cevdet Bey, Sultan Abdülhamit döneminde yaşamış İstanbul'un ilk Müslümanlarından biridir. Cevdet Bey'in görünürdeki amacı işlerini büyütmek olsa da asıl hedefi, modern bir aile kurmaktır. Romanlardaki karakterlerin dil kullanımı, nezaket ve kabalık gibi özellikleri yansıtabilmektedir. Bu romanda Leech'in "nezaket prensibi" ve bu prensibin ana ilkeleri olan "düşüncelilik / incelik", "cömertlik", "takdir etme / onaylama / övgü", "tevazu / alçakgönüllülük", "uzlaşma / anlaşma" ve "sempati" kuralları temel alınmıştır.

I. Düşüncelilik / İncelik ilkesi

Düşüncelilik, başkalarının duygularını ve hassasiyetlerini göz önünde bulundurmamayı, kırıcı olmaktan kaçınmayı ve onlara saygı duymayı içermektedir. İletişimde diğerlerine karşı incelikli, hassas olma gerekliliğini ve karşılaşılabilecek potansiyel tehditlerin azaltılmasını vurgulamaktadır. Konuşmacı, doğrudan eleştirmeden veya bireyin duygularını incitmeden iyileştirmeler yapmaktadır. Bir konuda olumsuz bir geri bildirim verirken kibar bir dille ifade etmek veya bir isteği nazikçe ima etmek ise dolaylı düşüncelilik örnekleridir.

Örnek 1:

“Gene her zamanki gibi, gürültüyü duyan Zeliha Hanım merdivenlerin eşiğinde onu gülümseyerek karşıladı ve kahvaltısının hazır olduğunu söyledi. Cevdet Bey somurtmaya çalışarak, “*Vaktim yok Zeliha Hanımcığım,*” dedi. “*Hemen çıkıyorum!*” Yaşlı kadın üzüntüyle, “*Bir şey yemeden hiç olur mu?*” dedi. Cevdet Bey’in yüzündeki kararlı anlatımı görünce mutfağa koştu.” (s.12)

Zeliha Hanım’ın Cevdet Bey’i gülümseyerek karşılaması, düşüncelilik ilkesine uygun bir davranıştır. Cevdet Bey’in kararlı bir şekilde “Vaktim yok” demesine rağmen, Zeliha Hanım’ın gülümseyerek ve nazik bir şekilde yaklaşması olumlu yüz oluşturmaktadır.

Örnek 2:

“Mutfaktan elinde bir tabakla çıkıp koşarak geldi. “*Bir kahve yapsaydım sana, oğlum. Şimdi hemen...*” “*Hiç vaktim yok, hiç vaktim yok!*” dedi Cevdet Bey. Tabaktaki, şu başlayan gün kadar neşeli, vişneli ekmeği gülümseyerek aldı. Kadına teşekkür ederek bir kere daha gülümsedi. Kapıdan çıkarken, kadına sevgiyle değil, onu bırakmak zorunda kaldığı için acıyarak gülümsediğini anladı ve rahatsız oldu. Bir şey söylemiş olmak için döndü, “*Akşamüzeri belki geç kalırım,*” dedi, ama vicdanındaki yükü hafifletemedi.” (s.13)

Zeliha’nın koşarak Cevdet Bey’e kahve yapma teklifi, düşüncelilik ilkesine uygun bir davranıştır. Ancak, Cevdet Bey’in “Hiç vaktim yok” demesi ile bu düşüncelilik göz ardı edilmiştir.

Örnek 3:

“Çıraqlardan birine başıyla sert bir selam verdi. Çalışkan ve tokgözlü olduğu için sevdiği ötekine gülümsedi. Sonra sert selam verdiği dalgacıya dönerek, “*Oğlum, benim kahvemizi söyle!*” dedi. “*Bir de poğaçaya al bakayım bununla!*” (s.14)

Cevdet Bey’in çırağa söylediği sözler, emredici sözcüldür. Karşıdakinin çabasını, kendi yararını artırdığı için kibar sözler değildir. Ama Cevdet Bey çırağa “*oğlum*” diye hitabet etmesi olumlu kibarlıktır. “Olumlu kibarlık, aile bireyleri arasında, yakın arkadaşlarla birlikteyken kullanılır çünkü olumlu kibarlık yakınlık göstergesidir” (Turan, 2019: 156).

II. Cömertlik ilkesi

İletişimde diğerlerine karşı cömert ve hoşgörülü olma gerekliliğini ifade etmektedir. Leech (1983: 134), bu ilkeyi “Diğer kişinin zamanını ve iş yükünü dikkate alınmasının teşvik edilmesi” olarak tanımlar. Konuşmacı, diğer sorumluluklarını kabul ederek anlayış göstermekte ve görevi tamamlamada esneklik sağlamaktadır. İletişimde cömertlik göstermek, başkalarına karşı pozitif bir tutum sergileme, onların fikirlerine değer verme ve duygusal olarak destek olma anlamına gelmektedir. Bu ilke, iletişimde nezaketin önemli bir yönünü temsil etmekte ve insanlar arasındaki ilişkilerde olumlu bir etki yaratmaktadır.

Örnek 1:

(Şükrü Paşa): “*Ha, kahve mi yoksa konyak mı? Dur kahveyle likör içelim, değil mi? Sen niye oturmuyorsun?*” Gerinerek esnedi. “Hay Allah, yemekte fazla kaçırırım galiba!” Uşağa seslendi. Kahve ve likör istedi. Sonra Cevdet Bey’e dönerek, “*Ne sıcak değil mi?*” dedi. (s.48)

“Sen niye oturmuyorsun?” sözcüğü yönlendirici ve olumlu sözcüktür. Bu sözcük, dinleyenin oturmasını istemek için söylenir. Konuşmacı, daha kibar olmak ve dinleyiciye maliyeti en aza indirmek için dolaylı ifadeyi kullanır. Bu söz, oturmanın dinleyiciye fayda sağlayacağına işaret etmektedir.

Örnek 2:

“*Ne yürüyorsun, ne düşünüyorsun öyle?*” diye sordu Nusret. Sonra bir şeyler anlatmaya başladı. Cevdet Bey onu dinlemedi. Mari arkasından kapıya kadar geldi. Cevdet Bey, yarın geleceğini kadına bir daha söyledi. “*Evet, lütfen gelin!*” dedi Mari. “*Sizi görünce coşuyor, zekâsı parlıyor, iyi oluyor...*” Gözlerini kaçırarak, “*Belki sizi biraz sıkıyor ama...*” diye ekledi. “*Çocuk da görmek istiyor sizi. Yatmadan önce, arabayla gezecek miyiz diye sordu!*” Cevdet Bey, “*Evet, onu gezdiririm!*” diyerek güldü. (s.80)

Mari, Cevdet Bey’in gelmesini istemesi ve Cevdet Bey’in onu kırmaması ve gelmek istemesi; cömertlik ilkesinin (a) maddesine uygundur. Kendi çabanı arttırıp karşıdakinin yararını arttırdığı için “Evet, onu gezdiririm!” sözcüğü, kibar sözcüktür.

Örnek 3:

“*Kim o? Cevdet oğlum, sen misin?*” “*Benim, ben!*” dedi Cevdet Bey Merdivenlere yürüdü. “*Dur! Aç mısın? Yemek yedin mi?*” Cevdet Bey: “*Yemedim!*” dedi. Sonra bunu söylediğine pişman oldu. “*Gel, gel, sana hünkârbeğendi yaptım!*” dedi Zeliha Hanım. “*Burada seni beklerken uyuyakalmışım!*” Mutfaktan elinde lamba, sallanarak çıktı. “*Uyusaydın! Beni niye bekledin?*” dedi Cevdet Bey. “*Bekledim işte!*” dedi kadın. Gülümsedi. “*Sofra hazır. Hadi, gel!*” (s.83)

Zeliha Hanım’ın, “Gel, gel, sana hünkârbeğendi yaptım!” sözcüğü düşüncelilik ilkesine uygun bir davranıştır. Cevdet Bey’in gelmesini teşvik ederken diğerlerine olan faydayı en üst düzeye çıkarma vardır.

Örnek 4:

“Cevdet Bey bir yandan hünkârbeğendi, bir yandan da bu kadından kurtulmasının zor olacağını düşünerek mutfaka yürüdü. “Bunlar birbirine karışıyor!” diye mırıldandı. “İki hayatı birbirinden nasıl ayırmalı?”

Kadın, Cevdet Bey’e hizmet edebilmenin keyfiyle, “Otur, otur!” dedi. “*Nasılın bakalım? Yorgunsun! Bugün neler yaptın kim bilir? Aa bak, bugün mahallede ne oldu... Mustafa Efendi öğle namazından dönüyormuş. Hani şu çeşmenin orada oturan Mustafa Efendi, camiden dönüyormuş. Şeye rastgelmiş köşede... Dolma da yer misin? Bir tanecik? Salih’e rastgelmiş. Bakmış Salih’in elinde... Yağmur geliyor değil mi? Bakmış onun elinde kocaman bir anahtar... Demiş, Salih Efendi, senin bu anahtar...*” (s.83)

Zeliha Hanım’ın “*Dolma da yer misin? Bir tanecik?*” sözcüğü kendi çabasını arttırıp muhatabın faydasını arttırdığı için kibar sözcüktür ve cömertlik ilkesiyle uyumaktadır. “*Bir tanecik?*” sözcüğünde rica ve ısrar bulunmaktadır. Bugün mahallede olanları, yağmurun gelmesi; Zeliha Hanım’ın uzlaşmayı arttırmaya yönelik sözcüktür.

III. Takdir etme / Onaylama / Övgü ilkesi

Diğer kişinin katkısının olumlu yönlerinin tanınmasını içermektedir. Konuşmacı, fikirdeki potansiyeli kabul ederek daha fazla işbirliğini ve gelişmeyi teşvik etmektedir. Leech (1983: 135), onaylama ilkesini, iletişimde karşılıklı olarak diğerlerini olumlu bir şekilde değerlendirmeyi ve onların fikirlerini ve duygularını kabul etmek olarak ifade eder.

Örnek 1:

“Fuat Bey, “Çok katı ve alaturkasın Cevdet’çiğim!” dedi ve güldü. Garsona dönerek, “Oğlum, hesabı getir bakalım!” dedi. Aynı gülümseyişle Cevdet Bey’e döndü: “Çok katı ve alaturkasın, ama seninle ahbaplık etmekten çok memnunum Cevdet’çiğim!” (s.44)

Fuat Bey’in, Cevdet Bey’in çok katı ve alaturka olduğunu söylemesi, eleştiri sözcüsidir. Karşıdakini eleştirdiği için övgü içermemekle beraber kibar değildir ama bir nezaket ifadesi olan “Cevdet’çiğim” ile sözce yumuşatılmıştır. Fuat Bey’in Cevdet Bey ile ahbaplık etmekten çok memnun olması uzlaşma içermektedir. Cevdet Bey ile dostça bir ilişki sürdürmeye yönelik bir çaba vardır.

Örnek 2

“Cevdet Bey, “Paşam ben kalkayım artık, sizi rahatsız etmeyeyim!” dedi. “Nasıl? Gidiyor musun? Yoo, ben adamı kolay kolay bırakmam! Dur bakalım! Yoksa sözlerimden alındın mı?” Cevdet Bey cevap vermedi. Önüne baktı. “Otur oturduğun yerde!” dedi Şükrü Paşa. “Seni takdir ediyorum. Bunu aklına koy. Nigan’ı ilk isteyen sen değilsin!” Ayağa kalktı. (s.54-55)

Cevdet Bey’in “Paşam ben kalkayım artık, sizi rahatsız etmeyeyim!” sözcüsü, karşısındaki kişinin rahatsız olup olmadığını düşünerek düşüncelilik ilkesine uygun bir ifadedir. Şükrü Paşa’nın “Otur oturduğun yerde!” demesi ise daha direkt ve emredici bir ifadedir. Belirgin bir çatışma bulunmama ile birlikte, Cevdet Bey’in sessiz kalması ve Şükrü Paşa’nın onu oturmaya davet etmesi, anlaşmazlık durumlarını engellemeye yönelik bir uzlaşma ifadesi olarak değerlendirilebilir. Şükrü Paşa’nın “Seni takdir ediyorum.” ifadesi, Cevdet Bey’in davranışlarını onayladığı ve olumlu bir övgüde bulunduğu anlamına gelmektedir.

Örnek 3:

“Bu konağın masrafına ne dayanır? Haa, onu diyordum, senden memnunum Nigan’ın geleceğinden hiç kuşum yok.” Cevdet Bey kızarak, “Sağ olun, Paşam!” dedi. “Kibarlığına da diyecek yok! Ama bir şu kadehi bitiremedin! Sen çok ihtiyatlısın çok, çok!” Paşa başını sağa sola sallıyordu.” (s.52)

Paşa’nın, “senden memnunum Nigan’ın geleceğinden hiç kuşum yok” ifadesi, takdir etme ve övgü içeren bir ifadedir.

Örnek 4:

“Aferin! Şu kadarcık içsen ölür müsün? Getir bir daha doldurayım! Kendini biraz bırak canım! Anladım, bana saygılısın, yanımda içmiyorsun. Gördüm, beğendim! Ama bu faslı bitirdik, şimdi ahbaplığa başladık! Söyle bakalım, sen nasıl eğlenirsin, hiç çapkınlık yapar mısın, keyiflerin nelerdir?” Cevdet Bey, “Vakit mi kalyor Paşam!” dedi. “Hadi, hadi!” dedi Paşa. “Ütanma işte!” (s. 52)

Paşa’nın, “Aferin! Şu kadarcık içsen ölür müsün? Getir bir daha doldurayım! Kendini biraz bırak canım!” ifadeleri, Cevdet Bey’i övme ve onaylama içermektedir. Ancak bununla beraber, Cevdet Bey’in içki içme alışkanlığına yönelik eleştiri de vardır.

IV. Tevazu / Alçakgönüllülük ilkesi

Bu ilke, konuşmacının başkalarını olumlu bir şekilde değerlendirdiğini ve onlara yardım etmesini içermektedir. “Tevazu ilkesi Türk kültürünün de önemli bir parçasıdır. Türkçede “Naçizane”, “Estağfurullah” gibi belirteçler ve “bendeniz” gibi adılar tevazu göstergesi olarak kullanılan bazı sözcüklerdir” (Turan, 2019: 152).

Örnek 1:

“Cevdet Bey’e döndü, “*Sen ne dersin? Akşam birlikte kulübe gidelim mi?*” “*Aman Paşam, ben size orada yük olurum!*” dedi Cevdet Bey.” (s.53)

Paşa’nın, “*Sen ne dersin? Akşam birlikte kulübe gidelim mi?*” teklifi, düşüncelilik ilkesine uygun bir davranıştır. Ama Cevdet Bey’in, “*Aman Paşam, ben size orada yük olurum!*” ifadesi, tevazu ilkesine uygun bir yaklaşımı yansıtmaktadır. Bu ifade doğrultusunda Cevdet Bey’in başkalarına yük olmak istemediğini söylemek mümkündür.

V. Uzlaşma / Anlaşma ilkesi

Anlaşma ilkesi, farklı bir düşünceyi ifade etmeden önce diğer kişinin konumunu kabul etmeyi önerir. Bu yaklaşım açık diyalogu teşvik eder ve çatışma olasılığını azaltır. Bu ilkede benlik ve diğer insanlar arasındaki anlaşmayı en üst düzeye çıkarma ve benlik ile diğerleri arasındaki anlaşmazlığı en aza indirme eğilimi vardır. Leech (1983: 138), anlaşma ilkesini, kısmî ve tam anlaşmazlık olarak tanımlar. Kısmî anlaşmazlığın çoğu zaman tam anlaşmazlığa tercih edildiğini ifade eder.

Örnek 1:

“Eskinazi’nin dükkânına üç-beş adım kala, çoğunluğu Yahudi ve Rum olan bu tüccarlardan biri onu görerek dükkânının içinden seslendi: “*Ooo, Işıklı Cevdet Bey, bugün çok şıksınız!*” Cevdet Bey de ona şakadan anlayan ve hoşlanan bir insan olduğunu göstermek için, “*Ben her zaman şıkımdır!*” dedi, ama hemen bu şıklığının özel bir nedeni olduğunu hatırlayıp kızardı.” (s.17)

Eskinazi ve Cevdet Bey’in aynı fikirde olması anlaşmayı sağlar. Eskinazi’nin sözcüsü, kibardır. Bireylerin başkalarının fikir ve duygularına katılmaları gerektiğini öne süren anlaşma ilkesi, ortak bir zemin bulmayı ve gereksiz çatışmalardan kaçınmayı ima etmektedir. Ama Cevdet Bey’in her zaman şık olduğunu söylemesi, tevazu göstermediği için kibar sözcü olmamakla beraber Cevdet Bey’in utanması dil dışı unsurdur.

Örnek 2:

“Fuat Bey, “*Görüyor musun işte!*” diye söylendi. “*Siz yaşamıyorsunuz. İkiniz de aynısınız. Sen de, abin de, kızma ama böylesiniz!*” Ellerini gözlerinin yanına bir atın gözlükleri gibi koydu. “*Bu aralıktan başka bir yeri görmüyorsunuz. Hayat böyle mi? Hayat nedir? Yaşamak, görmek, geçirmek... Hayat renkli bir şeydir! Evet, nedir sence?*” Cevdet Bey kesin bir tavırla, “*Bu soru abes!*” dedi. “*Ben hayatımdan memnunum!*” (s.47)

Fuat Bey ve Cevdet Bey’in hayat hakkındaki konuşmaları uzlaşmayı sağlamamaktadır. Cevdet Bey’in Fuat Bey’in sözlerine katılmaması, kesin şekilde vermiş olduğu “*Bu soru abes!*” Ben hayatımdan memnunum!” cevapları ve anlaşma / uzlaşma seviyesini en aza indirmediği için kibar sözcüler değildir. Cevdet Bey, Fuat Bey’in fikirlerine az değer vermektedir. Bu yüzden anlaşmazlık ve çatışma durumu ortaya çıkmıştır. “*Başkalarının fikir veya yargılarına yanıt verirken, anlaşma tercih edilen yanıt ve anlaşmazlık tercih edilmez.*” (Leech, 2014: 96).

Örnek 3:

“Seyfi Paşa birden, “Quels livres lisez-vous mon enfant?” dedi. Cevdet Bey telaşla düşündü, heyecanlandı, ama hemen heceleyerek söyledi, “Monsieur, je lis Balzac, Musset, Paul Bourget et...” Seyfi Paşa Cevdet Bey'in cümlesini yarıda keserek, “*Bu kadar Fransızca bilmeniz bile iyi bir şey çocuğum!*” dedi. “*Konuşa konuşa da açılırsınız!*” (s.58)

Seyfi Paşa'nın, “Bu kadar Fransızca bilmeniz bile iyi bir şey çocuğum!” sözcüğü küçümseme içerir, kibar sözce değildir. Ama devamında gelen “Konuşa konuşa da açılırsınız!” sözcüğü anlaşmayı kullanarak anlaşmazlığını en aza indirir.

VI. Sempati ilkesi

Sempati ilkesi, benlik ve diğerleri arasındaki antipatiyi en aza indirmeyi ve benlik ile diğeri arasındaki sempatiyi maksimuma çıkarmayı açıklar. Bu durumda başkalarının ulaştığı başarının tebrik edilmesi gerektiği gibi öte yandan, başkasının başına gelen kötü durumlara teselli edilmelidir. Diğer insanların duygularını kabul etmeyi ve desteklemeyi teşvik etmektedir. Sempati içeren cümleler teselli veren sözcüklere sahiptir. Leech, diğer insanlara duygularınızı paylaştığınızı göstermenin kibarlık göstergesi olduğunu belirtmektedir. Bireyler bir talihsizlik yaşadıklarında üzgün hissetmeyi ve sevinçli olduklarında sevinç duymayı ifade eder (Leech, 2014: 97). Leech'in bu ilkesi, iletişimde empati kurmayı ve başkalarının duygularını anlama yeteneğini, karşılıklı anlayışın ve duygusal bağ kurmanın önemini vurgulamaktadır.

Örnek 1:

“Kadın, “Gel içeri şöyle!” dedi. “*Çıkar ayakkabılarını da bakayım. Maşallah, pek de şıksın. Nereden esti böyle?..*” Cevdet Bey, “*Teyzeciğim, abim hasta...*” dedi. “*Vah vah!*” dedi Zeynep Teyze.” (s.34)

Zeynep Teyze'nin “Vah vah!” sözcüğü, talihsizliğe duyulan sempatiyi ifade eden bir üzülmeye ifadesidir. Bu ifade, konuşan ile dinleyen arasındaki dayanışmayı göstermektedir “Gel içeri şöyle!” sözcüğü, davetkâr ve düşüncelilik ilkesine uygun bir yaklaşımı yansıtmaktadır. Konukseverlik ve nazik bir davranış sergilenmektedir. “Maşallah, pek de şıksın.” sözcüğü Cevdet Bey'e yönelik olumlu bir değerlendirme ve övgü içermektedir. “Teyzeciğim, abim hasta...” ifadesi duygusal bir durumu paylaşarak sempati ilkesine uygun bir davranışı yansıtmaktadır.

Sonuç

Yapılan inceleme sonunda; romanda kibarlık ilkeleri ve dolaylı dil kullanımı önemli bir rol oynamaktadır. Dolaylı dil kullanımı; bir kişinin sözlerini, düşüncelerini veya duygularını doğrudan ifade etmek yerine dolaylı yollardan ifade edilmesidir. Bu, genellikle bir kişinin yüzünü tehlikeye atan bir durumla karşılaşmasını önlemek için kullanılmaktadır. Dinleyicinin olumsuz bir tepki verme olasılığı olduğunda iletişim çatışmalarını önlemektedir. Cevdet Bey ve Oğulları romanında da aile üyeleri arasındaki ilişkilerde kibarlık ilkeleri ve dolaylı dil kullanımı sık sık vurgulanmaktadır.

Romanın birinci bölümünde kibarlık ilkelerinden düşüncelilik / incelik ilkesi, onaylama / övgü ilkesi ve cömertlik ilkesi sıklıkla yer almakta, ancak tevazu ilkesi çok az yer almaktadır. Türk kültüründe, cömertlik ilkesi sıklıkla kullanılan bir kibarlık stratejisidir. Türkiye'de, konuklara ikram etmek ve onların ikramları kabul etmeleri konusunda ısrar etmek oldukça yaygındır. Sadece konuk için geçerli olmamakla beraber yakın dereceden bireylere yapılan davranıştır. Bu davranış cömertlik ilkesiyle uyumlanmaktadır. Bu bağlamda, değer vermenin bir göstergesi olarak da olumlu bir kibarlık olarak algılanabilir. Konuşmalarda; övgü ilkesine ait

bulgulara önce eleştiri sonrasında yumuşatılmış övgülere rastlanmıştır. Kibarlık ya da kabalık, konuşmacının bilinçli tercihidir ve genellikle karşısındaki kişinin saygınlığını koruma veya tehdit etme amacını taşımaktadır. Bireyler bilinçli veya bilinçsiz, farkında olmadan da kaba davranışlarda bulunabilirler.

Çeşitli sosyal ortamlarda etkili iletişim kurmak ve sosyal uyumu sürdürmek için sözlü ve sözlü olmayan unsurlar arasındaki uyum gereklidir. Bu, kibarlığın temelini oluşturmaktadır. Kibarlık ilkeleri, bireylerin hassasiyetle iletişim kurması gereken durumlarda, örneğin ikili ilişkilerde, görüşmelerde, uzlaşmalarda veya çatışma çözümünde geçerlidir. Kişilerarası etkileşimlerde daha iyi anlayış ve işbirliği sağlamak için bu ilkeler esnekler ve çeşitli bağlamlarda kullanılabilirler.

Bu çalışmada, edebiyat incelemelerine dayanan dil kullanımının kibarlık ve sosyal psikolojinin kavramlarıyla ilişkili ortaya konmuştur. Edebî metinler üzerinden nezaket kavramının tespit edilebilirliği ve dilin sosyal bir inşa olarak bağlama ve kullanıma dayalı olarak değer kazandığı sonucuna ulaşılmıştır.

Bilgi Notu

Makale araştırma ve yayın etiğine uygun olarak hazırlanmıştır. Yapılan bu çalışma etik kurul izni gerektirmemektedir.

Kaynakça

- Aksan, D. (2020). *Her yönüyle dil - Ana çizgileriyle dilbilim*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Brown, P. & Levinson, S. C. (1987). *Politeness: Some universals in language usage*. Cambridge University Press.
- Dereli, S. (2008). Sözlü iletişimde nezaket stratejileri. *Türkbilig*, (15), 24-52.
- Dervişcemaloğlu, B. (2023, Aralık 15). Pragmatik ve söz edimleri. <https://www.ege-edebiyat.org/docs/Pragmatik.doc>
- Doğan, G. (1990). Bir edimbilim kuramı olarak bağıntı. *Dilbilim Araştırmaları Dergisi*, 63-73.
- Goffman, E. (2009). *Günlük yaşamda benliğin sunumu*. (Çev: B. Cezar), Metis Yayınları.
- Grice, H. P. (1975). *Logic and conversation*. P. Cole, J. L. Morgan (Ed.), *Syntax and Semantics Vol. 3 Speech Acts* içinde (41-58. ss.), Academic Press.
- Kansu Yetkiner, N. (2016). İncelik kuramı ve yüz olgusu bağlamında çeviri çalışmalarında işlevsel-edimbilimsel eleştiri yöntemi uygulaması. *Dilbilim Araştırmaları Dergisi*, (19), 31-50.
- Keser, B. M. (2018). Nezaket, nezaket teorileri ve Türkçede kullanılan nezaket kavramları. *TÜRÜK Uluslararası Dil Edebiyat ve Halk Bilimi Araştırmaları Dergisi*, 1(15), 127-138.
- Kundakçı, E. (2021). Suat'ın nezaket stratejisi: Suat'ın Mektubu'na edimbilimsel bir bakış. *Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi*, 5(1), 112-129.
- Leech, G. N. (1983). *Principles of pragmatics*. Longman.
- Leech, G. N. (2014). *The pragmatics of politeness*. Oxford University Press.
- Pamuk, O. (2021). *Cevdet Bey ve oğulları*. Yapı Kredi Yayınları.
- Turan, Ü. D. (2019). Edimbilim II: Bilgi değeri, bilgi yapısı ve dilde kibarlık ve kabalık. S. Özsoy, Ü. D. Turan (Ed.), *Genel Dilbilim II* içinde (141-159. ss.), Eskişehir Anadolu Üniversitesi Yayınları.

Yılmaz, E. (2021). Dede Korkud'un "Nezakete teorisi" bakımından değerlendirilmesi. B. Bayram, C. Yavuz, M. Yorulmaz Kahve, T. Bayındır, N. Junayeva, M. Moldasheva, R. Yesbalayeva (Ed.), *9.Uluslararası Türkoloji Kongresi Bildiri Kitabı* içinde (1037-1057. ss.), Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi Yayınları.

EXTENDED ABSTRACT

Pragmatics is a discipline of science that focuses on the interpretation of meaning and the context comprised in the language. Moreover, it can be given that pragmatics deals with the language in the context in which it is used, interpreting the way it is shaped by social and cultural interactions. Additionally, it triggers the interaction of people in real life. The language is mainly shaped by these social and cultural interactions not only to let somebody expresses itself, but also to create a language within the framework of social rules with its positive or negative attitude, gestures and mimics in accordance with the message it gives in the context to the language user. To avoid being misunderstood, it is tried to be communicated in line with expectations without coercion or rudeness. As a result of this effort, the study of politeness, one of the sub-branches of pragmatics, has been emerged. Politeness is an attitude that manifests itself in all areas of life; it is a series of emotional balance and philosophy of life which initially starts from greetings to apologies, raising to lowering, appreciation to objection, criticism to encouragement. Our words and actions, manages in harmony with each other, it can enable others to have a better understanding of both for us and themselves.

Furthermore, kindness is a totality of behavior, not only towards each other, but also for other living and non-living beings. This kind attitude represents a quality of behavior that adds value to one's environment. In daily life, the verbal or non-verbal behaviors seen in certain situations expected by the majority are considered respectful and polite, while behaviors outside the expectation are thought as disrespectful or rude attitude. In such cases politeness plays an important role in dyadic relationship since politeness is often aimed at avoiding conflicts. Another side of the politeness is that it has been studied by many scholars in linguistics and related disciplines throughout the years. Researchers such as Lakoff (1973, 1979), Leech (1983) and Brown and Levinson (1987) have laid the groundwork for politeness. In politeness studies, researches have been conducted on issues such as definitions, systematicity and universality. Moreover, the concept of politeness has been integrated with other pragmatic systems, especially Grice's (1975) conversational logic, while at the same time conflicting with them. The view of the "conversational principle" put forward by Lakoff and Leech is basically based on Grice's principle of cooperation. Leech responds to Grice's principles of cooperation by explaining them and lays out the intellectual foundations of his own principles of politeness. Leech introduces the concept of "politeness principles" governing verbal behavior aimed at maintaining social equilibrium. The principles of politeness are "tact", "humility", "appreciation", "generosity", "compromise" and "sympathy". In the principle of tact, the speaker is advised to use respectful and tactful language towards others. In the principle of generosity, the speaker should be generous towards others and show concern for them. In the principle of appreciation, the speaker encourages further cooperation and development by recognizing the potential of the idea. In the principle of humility, the speaker involves helping others and evaluating them in a positive way. In the principle of compromising, the speaker should encourage open dialog. In the principle of sympathy, the speaker should maximize the feelings between the speaker and the interlocutor.

Each principle represents a different aspect of politeness and outlines the rules that speakers should follow to guide conversations in a graceful way. The principles of politeness are particularly relevant in situations where individuals need to communicate with sensitivity, such as in bilateral agreement, negotiations, compromises and conflict resolution. These principles are flexible and can be applied in a variety of contexts to promote better understanding and cooperation in interpersonal interactions. Leech's (1983) politeness theory emphasizes that language is a tool that not only conveys meaning but also influences social relations.

To sum up, in this research, the concepts of politeness are defined by Geoffrey N. Leech's "politeness principle" and its main principles of "thoughtfulness / politeness", "generosity", "appreciation / approval / praise", "modesty / humility", "compromise / agreement" and "sympathy" and the interlocutors' conversations in the first chapter of Orhan Pamuk's novel Cevdet Bey and His Sons (Cevdet Bey ve Oğulları) by using document scanning technique. This study, which includes the analysis of language use, politeness and literature based on the concepts of politeness studies and sociolinguistics, has shown that politeness studies of pragmatics can be applied in literary texts.